

ДІАЛОГ МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ У ВИМІРАХ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Стаття присвячена розгляду діалогу учителя й учня старшої профільної школи як мовних особистостей крізь призму педагогічної взаємодії. Акцентована увага на особливостях культури читання і слухання як умови успішного освітньо-культурного діалогу на уроках української мови.

Ключові слова: учитель, учень, мовна особистість, українська мова, старша профільна школа, освітньо-культурний діалог, педагогічна взаємодія.

У час розширення “горизонтів бачення людиною світу і себе в ньому” [3, с. 385] зростає вага освітньо-культурного діалогу учителя й учня. У такому діалозі, зауважує український психолог Т.Щербан, поєднуються “два рівноправних голоси; у двоголошому слові, в репліці інша думка так або інакше враховується: на неї реагують або передбачають, вона переосмислюється або переоцінюється” [9, с. 17]. Діалог соціокультурних індивідуальностей важливий передусім для старшої профільної школи: на цьому етапі знання, набуті на попередніх етапах, перетворюються в дію, а результатом її є “міцні навички та шляхетна поведінка” (Л.Мацько) [5, с. 37].

Роль української мови в цьому процесі особлива: йдеться про і комунікативний простір навчально-виховного закладу в цілому, і про мову навчальних предметів, і, власне, про предмет профільного навчання. Однак, як показує аналіз шкільної практики, мовне навчання не стимулює вільне володіння мовою. Причинами вважають ігнорування особистісного досвіду і “культури Майстра” (М. Бахтін); пріоритет педагогічного впливу над педагогічною взаємодією; перевагу монологічних форм і методів над діалогічними; недооцінку духовно-моральних цінностей мовно-літературних предметів у виробленні системи переконань і ціннісних орієнтацій.

Діалог у наукових студіях розглядається як засіб духовного становлення і спілкування, обміну духовними цінностями та пробудження взаємного інтересу вчителя та учнів (М. Бахтін, І.Зязюн, Е.Помиткін, В. Сухомлинський); форма розвитку індивідуально-неповторного мислення учня, засіб побудови суб’єкт-суб’єктних відносин у дидактичному процесі (С. Курганов, Г.Салашенко, Т.Щербан). Особливості профільної мовної підготовки окреслюються Н.Голуб, О.Горошкіною, Т.Донченко, В.Дороз, С.Караманом, Л.Мацько, А.Нікітіною, М.Пентилюк, В.Тихошею, Г.Шелеховою, І.Ющуком та ін.

З урахуванням означених підходів дослідників у межах статті розглянемо особливості діалогу вчителя й учня як мовних особистостей крізь призму педагогічної дії, окреслимо деякі аспекти культури читання і слухання як умов успішного освітньо-культурного діалогу.

Важливою для нашого дослідження є наукова позиція Т.Щербан. Психолог наголошує: навчальне спілкування має бути розбудоване в системі тріади “суб’єкт – предмет – суб’єкт”. Її ефективність визначається віковими можливостями учнів і специфікою змісту навчального предмета, що має суттєво сприяти розвитку творчих здатностей суб’єктів учіння [9]. Отже, метою профільного навчання української мови має стати формування інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, характеризується готовністю до подальшого професійно-орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та діяльнісно їх реалізовувати [5, с. 45].

Щоб формувати в учнів такі мовно-фахові якості, носієм цих якостей і незаперечним взірцем повинен бути насамперед сам учитель. Педагог має бути не лише знавцем лінгвістичних законів і літературних тонкощів, а й психологом-практиком, майстром

діалогічної взаємодії, що ґрунтується на педагогічному оптимізмі, відкритості, щирості і природності у спілкуванні, сприйнятті учнів як партнерів, прагненні до духовного взаємозбагачення і доказу істинності знання. Діалог, у процесі якого відбувається обмін не тільки знаннями, а й особистісними смислами, співпраця і співтворчість, знижує тривожність, стимулює розвиток позитивної “Я – концепції”, забезпечує гуманістичний, демократичний стиль спілкування в системі “учитель – учень” [8]. Саме така мовна особистість учителя здатна формувати мовну особистість учня, рівні якої окреслені в теоретико-гносологічній моделі Ю. Караулова [4].

Позитивний результат педагогічного діалогу, на глибоке переконання вчених і практиків, визначається конструктивними, організаторськими і, власне, комунікативними вміннями вчителя, що знаходять свій вияв в імперативній, інформативній, комунікативно-регулюючій стратегіях мовленнєвої поведінки [1, с. 18-19]. Зокрема імперативна стратегія спрямована на управління всією діяльністю учня на уроці і реалізується з допомогою тактик концентрації уваги, стимулювання фізичної і розумової діяльності, встановлення і підтримки мовленнєвого контакту (*згадайте правило; на дошці запишемо...; Василько, допоможі нам проаналізувати...; достатньо, переходимо до наступного тексту...*) тощо. Інформативна стратегія здійснюється з допомогою інформативних висловлювань різних структурно-семантичних типів (пояснювальних, оцінних, уточнюючих, питальних висловлювань, повторів (*отже, ми сьогодні ознайомилися з ..., то що називається закінченням, правильно, Оксано, а тепер пояснимо...*)). Комунікативно-регулююча стратегія реалізується через мовленнєві акти привернення уваги до навчальної теми, педагогічні зауваження, оцінки, репліки (*повторимо, темою уроку є ..; молодець, правильно виконав завдання; добре ми сьогодні попрацювали; поміркуймо над цими питаннями вдома*).

Ефективними засобами розвитку діалогічної взаємодії на уроках української мови слугують завдання на мовне вправлення (участь у мовних іграх, конструювання лінгвістичних задач); творчі завдання (написання творів-описів, творів-міркувань, творів-медитацій, есе, замальовок, пейзажних портретів тощо; наприклад: *підготуйте усний твір у публіцистичному стилі на тему: “Глобалізація – це добре чи погано для мови”?*; *усну розповідь на тему “Зцілення словом”*; *напишіть твір-мініатюру “Живе слово” за поданим початком: “У дитинстві нас дуже вабило заглянути до старої скрині, де зберігалися давні речі, такі несхожі на ті, що оточували нас. Вони були з іншого світу, мали свою біографію...*); рольові ігри, робота у групах, у парах; самостійна пошукова робота (наприклад: не кожний написаний текст добре сприймається, коли його озвучують, і, навпаки, блискучі усні виступи у надрукованому вигляді можуть втратити свою привабливість. Від чого це залежить? *У чому секрет ефективного усного мовлення? Обговоріть це в класі*); учнівські конференції; конкурси [детальніше див. 6].

Водночас ефективність педагогічного діалогу, як доводить Г.Салашенко [7], залежить від успішності подолання бар'єрів діалогічної взаємодії: ситуаційних (відокремленості партнерів у просторі), контрсугестивних (недовіри й егоцентризму); тезаурусних (безкультурності, низького рівня інтелектуального розвитку, відсутності навичок творчої діяльності) та інтеракційних (невміння планувати й організовувати колективну взаємодію).

Дискутуючи щодо освітньо-культурного діалогу, варто звернути увагу і на читацькі інтереси суб'єктів навчання. У час раціоналізації духовного життя, деформацій особистості, що супроводжуються “моральною глухотою” й “окам'янілістю совісті”, різко змінюється ставлення учнів до читання. Молоде покоління часто сприймає слово й мовлення не в художньому тексті, а зі слуху, з екрану, що приховує неповторну красу, точність індивідуального слова. Усні відповіді засвідчують швидше прагнення подати визначення понять, переказати зміст відповідної статті чи вправи підручника, аніж уміння досягнути глибину зображуваних письменником подій, характерів, героїв у тексті. Осторонь залишаються співпереживання, співрозмірковування, наявне небажання опанувати класичні зразки художніх текстів напам'ять.

З огляду на це, нагальною є потреба вийти за межі впливу комунікативної стратегії автора підручника чи науково-навчальної праці й виробити власну стратегію і тактику живомовного спілкування. Саме так, наголошує Л.Мацько, у дитини – читача подовжується сприймання, усталюється увага, розвивається образна уява. Краплені міркування (психологи кажуть: сліди) зливаються у ланцюжок міркувань, розвивається мовомислення і мовотворення. Мислення стає швидшим, точнішим, тобто ефективнішим, а мовлення – правильнішим і оптимальнішим для спілкування... образність мови стає формою образного бачення світу [5, с. 75]. Через емпатійне, емоційне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і культурних цінностей школяр готується до самостійного спілкування з мистецтвом слова, формується його художньо-педагогічне мислення, відбувається творчий саморозвиток. Виховується особистість, відкрита до спілкування з іншими культурами.

Завдання вчителя – не лише організувати інтерпретацію тексту, а й через запитання, спонукання до дії ініціювати ціннісно-сміслову комунікацію, внутрішній діалог [2] й розумову активність учнів. Щоправда, традиційно вчитель прагне до того, щоб кожне слово було знайоме учневі ще до ознайомлення з текстом. Як правило, поступово це призводить лише до механічного запам'ятовування: “учень не може вирішити смислової невизначеності послідовно: від інтонаційного рівня до лексичного, – знання окремих елементів лексичного рівня змушують його щораз дешифрувати мовленнєвий потік і на нижчому лексичному рівні уявляти смисл усього тексту” [3, с. 586]. Така методика навчання не враховує ролі безсвідомого і тому не забезпечує природного становлення і розвитку мовленнєвих здібностей. Отже, лише пізнаючи світ, ми оволодіваємо мовою.

Необхідною умовою успішного педагогічного діалогу вважають дотримання культури слухання. Величезний обсяг інформації, різна швидкість усного мовлення зумовлюють бездумне (коли звукове мовлення є лише фоном для діяльності), уривчасте або вузьке слухання (невміння критично проаналізувати зміст повідомлення і встановити зв'язок між ним і фактами дійсності) сприйняття. Для ефективного слухання мовознавець О.Яшенкова пропонує використовувати рефлексивний (передбачає активний зворотній зв'язок), емпатичний (передбачає вияв співчуття і співпереживання), критичний (настанова на критичне сприйняття інформації) стилі слухання, що ґрунтуються на певних мовленнєвих прийомах і потребують значних свідомих зусиль, комплексу знань і вмінь [9, с. 130 – 131].

Отже, людиноцентризм і дитиноцентризм мають пронизувати навчально-виховний процес загальноосвітньої школи. Ефективною формою педагогічної взаємодії, співпраці, співтворчості і взаємозбагачення вчителя й учнів у навчанні української мови виступає діалог мовних особистостей. Такий діалог оптимізує залучення особистості до світу культурних цінностей, забезпечує формування мовного чуття, мовного смаку, усвідомленої позитивної мовної поведінки і мовно-естетичного досвіду.

У контексті таких вимог учитель-словесник повинен бути насамперед елітарною мовною особистістю, психологом-практиком, майстром діалогічної взаємодії. Такий діалог ґрунтується на педагогічному оптимізмі, відкритості, щирості і природності у спілкуванні, сприйнятті своїх вихованців як партнерів, прагненні до їх духовного взаємозбагачення і доказу істинності знання через стимулювання читацьких інтересів, вироблення власної стратегії і тактики живомовного спілкування, ініціювання ціннісно-сміслових комунікацій та розумової активності. Важливою ознакою успішного розвитку діалогу в системі “учитель – учень” і, як наслідок, необхідною передумовою самоусвідомлення, а, головне, самореалізації є свобода і відкритість особистості до самої себе, своєї і чужих культур, до світу і часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова Н.А. Педагогический дискурс: речевое поведение учителя на уроке: автореф. дис. ... канд. фил. наук: 10.02.01 // Н.А.Антонова. – Саратов, 2007. – 24 с.
2. Дуса О.В. Внутрішній діалог як механізм творчого мислення: автореф. дис. ... канд. психол. наук / 19.00.01 / О.В. Дуса. – Запоріжжя, 2004. – 21 с.

3. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії / І.А. Зязюн: монографія. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 264 с.
5. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі / Любов Мацько: навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 606 с.
6. Мова наша – українська: навч.-метод. посіб.: Л.І.Мацько, О.М.Семенов, Н.Б.Голуб / За ред. Л.І.Мацько. – К.: Богданова А.М., 2011 – 512 с.
7. Салащенко Г. М. Дидактичні умови організації навчального діалогу “вчитель – учень” у процесі вивчення гуманітарних дисциплін в загальноосвітній школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Г. М. Салащенко. – Кривий Ріг, 2008. – 24 с.
8. Щербан Т.Д. Психологія навчального спілкування: Монографія. – К.: Міленіум, 2004. – 345 с.
9. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб /О.В.Яшенкова. – К.: ВЦ “Академія”, 2010. – 312с.

Семенов Е.Н.

ДИАЛОГ ЯЗЫКОВЫХ ЛИЧНОСТЕЙ В ИЗМЕРЕНИЯХ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Статья посвящена рассмотрению диалога учителя и ученика старшей профильной школы как языковых личностей в измерениях педагогического взаимодействия. Акцентировано внимание на особенностях культуры чтения и слушания как средства успешного образовательно-культурного диалога на уроках украинского языка.

Ключевые слова: учитель, ученик, языковая личность, украинский язык, старшая профильная школа, образовательно-культурный диалог, педагогическое взаимодействие.

Semenog O.M.

DIALOGUE LANGUAGE PERSONALITY WITHIN THE PEDAGOGICAL INTERACTION

The article is devoted to the review of dialogue between teacher and senior school pupil as language personalities in the light of pedagogical interaction. It is focused on the features of culture reading and hearing as a condition of successful educational and cultural dialogue on Ukrainian language lessons.

Key words: teacher, student, language personality, Ukrainian, senior profile school, educational and cultural dialogue, educational cooperation.

УДК 378:81'271-057

Хом'як І.М.

НАУКОВИЙ СТИЛЬ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СТИЛІСТИКИ

У статті аналізуються методи і прийоми опрацювання текстів наукового стилю, їх аналіз на лекційних і практичних заняттях зі стилістики української мови.

Ключові слова: стилі української мови, науковий текст, методи і прийоми навчання, лекція, практичне заняття.

Текст являє собою науково-мовну реалізацію системи інформації. На думку П.Ю.Сурміна, його можна розглядати як деяку лінійну послідовність знаків, що передаються кодами. Залежно від характеру цих кодів тексти можуть бути: письмові, усні, технотронні, що задаються за допомогою засобів радіо, звукозаписові, машинної пам'яті і т.ін. Науковий текст має раціональний характер, складається із суджень, умовиводів, побудованих за правилами логіки науки і формальної логіки [8. с. 5-6].

Проблемі аналізу наукового стилю присвячено праці Л.І.Мацько, Н.Д.Бабич, О.Д.Пономарева, Н.Б.Голуб, Т.В.Симоненко, О.М.Семенов та ін. Мета нашої статті –